

Кримінально-правова

характеристика групової некорисливої насильницької злочинності неповнолітніх

Є. С. Демчіхіна

здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Надано кримінально-правову характеристику злочинів сучасної групової некорисливої насильницької злочинності неповнолітніх. Висвітлено юридичну природу відповідних злочинів, а також їх попередження на правотворчому та правозастосовному рівнях. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення діяльності ОВС із запобігання групової некорисливої насильницької злочинності неповнолітніх в Україні.

Ключові слова: неповнолітні, некорислива, групова, злочинність, кримінально-правова, насильницька, зґвалтування, тілесні ушкодження, вбивство, жорстокість.

Приведена уголовно-правовая характеристика преступлений, составляющих современную групповую некорыстную насильственную преступность несовершеннолетних. Показана юридическая природа соответствующих преступлений, а также их предупреждение на правотворческом и правоприменительном уровнях. Сформулированы предложения по усовершенствованию деятельности ОВД по предотвращению групповой некорыстной насильственной преступности несовершеннолетних в Украине.

Ключові слова: несовершеннолетние, некорыстная, групповая, преступность, криминально-правовая, насильственная, изнасилование, телесные повреждения, убийство, жестокость.

There is the criminal law characteristic of crimes which formed the set of modern group non-mercenary violent crimes in this article. An analysis of juridical nature of these crimes as well as their prevention on law-making and law-using levels has been done. Propositions on development of the law enforcement units activity for prevention of group non-mercenary violent crimes has been formulated.

Keywords: juvenile, unmercenary, group, criminality, criminally-legal, violent, raping, bodily harms, murder, cruelty.

На території України щорічно реєструється значна кількість злочинів насильницької некорисливої спрямованості, вчинених неповнолітніми у складі групи. Групова некорислива насильницька злочинність неповнолітніх має ряд особливостей, зокрема до їх числа входить групове насильство, котре набагато перевищує межі прояву насильства кожним із членів групи поодиночці.

Очевидно, що усвідомлення юридичної природи відповідних злочинів, а також їх попередження на правотворчому та правозастосовному рівнях передбачають належним чином теоретично обґрунтовану кримінально-правову характеристику злочинів групової некорисливої насильницької злочинності неповнолітніх в Україні. При цьому слід відзначити, що дослідження згаданої проблематики було і залишається предметом наукової уваги цілої плеяди вітчизняних і зарубіжних учених-кримінологів.

Зокрема, проблеми злочинності неповнолітніх вивчали такі науков-

ці радянського й сучасного періодів, як: Г. А. Аванесов, Ю. В. Александров, Ю. М. Антонян, М. І. Ветров, Н. В. Гаврилова, А. А. Герцензон, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, О. М. Джужа, В. Є. Емінов, В. Д. Єрмаков, В. К. Звірбуль, К. А. Ігошев, Т. А. Кальченко, І. І. Карпець, Ю. Г. Кобринський, В. М. Кормщиков, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, І. П. Лановенко, Н. С. Лейкина, Ф. А. Лопушанський, І. Б. Мельникова, А. Й. Міллер, П. П. Михайленко, Г. М. Мінковський, Ж. Л. Новицький, В. С. Овчинський, Є. Г. Самовичев, А. Б. Сахаров, Н. А. Стручков, А. П. Тузов, І. К. Туркевич, Ф. В. Фріденберг, В. І. Шакур, Д. А. Шестаков, А. М. Яковлев, Н. В. Яницька та ін. Водночас, монографічні дослідження зазначених проблем в Україні до сьогодні відсутні.

Одне з найважливіших понять кримінально-правової науки – кваліфікація злочину. Як відомо, кваліфікувати – це насамперед відносити певні явища за їх сутнісними і якісними ознаками до певного виду, категорії. «У кримінальному праві кваліфікація злочину – це реалізація кримінального закону шляхом застосування до вчиненого діяння конкретної кримінально-правової норми або підведення певного злочину під ознаки конкретної норми» [1, с. 5].

Проаналізуємо злочини насильницької спрямованості. У загальноприйнятому значенні під насиллям розуміють незаконне використання сили, тобто примусовий, проти волі іншої особи вплив на неї. У кримінальному праві термін «насилля» використовується в загальноприйнятому і філософському значеннях. Так, А. А. Піонтковський вказував, що «насильницький вплив на особу полягає у будь-якому примусі її до дій, які суперечать її бажанням». Отже, насильницька дія характеризується не лише як протиправ-

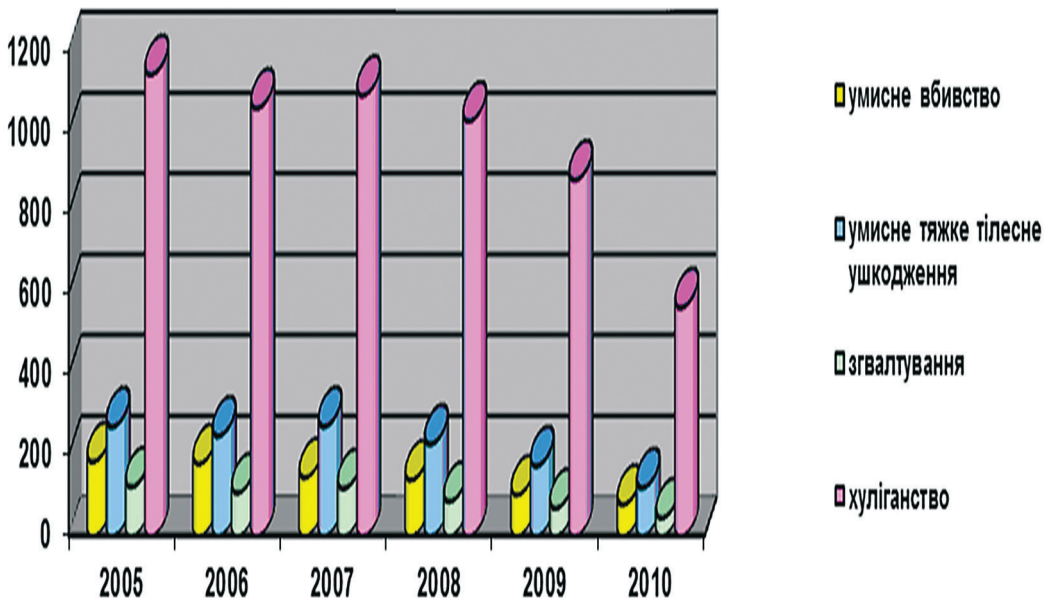
на, а й як така, що завдяки примусу порушує право особи на правомірну поведінку, руйнує основи правосвідомості цієї особи, нівелює основні гуманістичні цінності права.

Необхідно відзначити, що насильницькі некорисливі злочини (тобто суто насильницькі) кульмінацією мають безпосередньо насильство, вчинивши яке, злочинець вважає, що досяг своєї мети. На думку деяких правознавців, мотивами цих злочинів можуть бути помста, ревності, заздрість, хуліганські спонукання, гіпертрофованій статевий інстинкт, садистські нахили [2, с. 253]. Але, очевидно, що наведений перелік не є вичерпним. У сучасному українському суспільстві це може стати й самоутвердження особи в новому чи традиційному для неї колективі, приєднання до різноманітних соціальних акцій і заходів.

До прикладу, в 2010-2012 рр. унаслідок т. зв. «Facebook-революцій», які відбувалися під гаслами захисту прав людини і зміни довговічних авторитарних політичних режимів, докорінних змін зазнали Туніс, Єгипет, Лівія, Ємен та інші

держави цього регіону. Але очевидністю стало й те, що відповідні «інтернет-революції» можуть спонукати індивідів до насильницької некорисливої злочинної діяльності.

Заслуговує на увагу й видова характеристика досліджуваних нами злочинів. До некорисливих насильницьких злочинів насамперед належать такі умисні злочини, як вбивство (ст. ст. 115-118 Кримінального кодексу України (далі – КК України), крім убивства з корисливих мотивів), усі види тілесних ушкоджень (ст. ст. 121-125 КК України), побіи і мордування (ст. 126 КК України), катування (ст. 127 КК України), погроза вбивством (ст. 129 КК України), зґвалтування та інші статеві злочини (ст. ст. 152-156 КК України), хуліганство (ст. 296 КК України), наруга над могилою (ст. 297 КК України), руйнування чи псування пам'яток історії або культури (ст. 298 КК України), жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України) тощо) [3, с. 88]. Висвітliamo найпоширеніші з них, враховуючи значну їх кількість та різноманітність.

Кримінальний кодекс України захищає життя кожної людини незалежно від її соціального стану, національності, громадянства, віку, стану здоров'я, суспільно-моральної характеристики та інших ознак. При цьому найвищу цінність у державі, згідно зі ст. 5 Конституції України, становлять життя та здоров'я людини, її честь і гідність. У силу цього, злочини проти вказаних загальнолюдських цінностей – це найбільша загроза для суспільства та держави.

Серед усіх групових насильницьких злочинів неповнолітніх особливу небезпеку становлять вбивства. Вбивством визнається лише умисне заподіяння смерті іншій особі. Необхідно звернути увагу й на той факт, що більшість убивств неповнолітні вчиняють з мотивів помсти, озлоблення, ревнощів та хуліганства. Останніми роками в Україні збільшилася кількість убивств, вчинених групою неповнолітніх з метою приховати інші злочини. Злочинні посягання за участю підлітків нерідко мають садистський характер, пов'язаний з жорстокими знущаннями над потерпілими. Дії всіх учасників злочинів, як правило, узгоджені і цілеспрямовані.

Так, відповідно до Кримінального кодексу України, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 115 КК України, характеризується: 1) діянням – посяганням на життя іншої особи; 2) наслідками у вигляді незворотної смерті потерпілого; 3) причиновим зв'язком між вказаними діянням та наслідками; 4) факультативними ознаками (місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка вчинення вбивства). Суспільно небезпечне діяння при вбивстві може проявитися у дії або бездіяльності. Найчастіше вбивство вчиняється шляхом дії, спрямованої на порушення функцій чи анатомічної цілісності життєво важливих органів іншої людини. Суспільно небезпечним на-

слідком вбивства є настання незворотної смерті потерпілого. З цього моменту даний злочин вважається закінченим. Причиновий зв'язок між визначеними діянням і наслідками має бути необхідним – смерть потерпілого є закономірним результатом умисного діяння винної особи, а не третіх осіб або будь-яких зовнішніх факторів.

Такі ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину, як місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка його вчинення, не впливають на кваліфікацію діяння за ч. 1 ст. 115 КК України. Однак їх встановлення є обов'язковим, оскільки у ряді випадків вони мають значення для кваліфікації вбивства за ч. 2 ст. 115 КК України і для додаткової кваліфікації діяння за іншими статтями Особливої частини КК України [5, с. 43-54].

На думку В. Ф. Пирожкова, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю більше, ніж інші насильницькі злочини, пов'язане з особистими неприязними відносинами окремих членів групи. Характерним також для даних злочинів є велика частка навмисних діянь, коли ситуація створювалася заздалегідь з метою розправи над конкретною особою (до 65% злочинів) [5, с. 284].

Кримінальний кодекс України розрізняє тілесні uszkodження трьох ступенів: тяжкої, середньої і легкої тяжкості. Характер і ступінь тілесних uszkodжень на практиці визначаються на підставі відповідних положень КК України (ст. ст. 121, 122, 125) і Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних uszkodжень, затверджених Міністерством охорони здоров'я України.

Відповідно до статті 121 КК України, тяжким тілесним uszkodженням є: небезпечне для життя в момент заподіяння. Чи таке, що спричинило: втрату будь-якого органа або його функцій; психічну хворобу; інший розлад

здоров'я, поєднаний зі стійкою втра-тою працездатності не менш як на одну третину; переривання вагітності; непо-правне знівечення обличчя.

Небезпечними для життя є ушко-дження, які в момент заподіяння чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрози-ві для життя явища і які без надання ме-дичної допомоги, за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть за-кінчитися смертю. Запобігання смерті, що обумовлене поданням медичної до-помоги, не повинно братися до уваги при оцінюванні загрози для життя та-ких ушкоджень. Загрозливий для жит-тя стан, який розвивається в клінічному перебігу ушкоджень, незалежно від про-міжку часу, що минув після його заподі-яння, повинен перебувати з ним у пря-мому причинно-наслідковому зв'язку.

До небезпечних для життя ушко-джень належать: а) ті, що проникають у черепну порожнину, у тому числі без ушкодження мозку; б) відкриті й закриті переломи кісток скелітіння та осно-ви черепа, за винятком кісток лицевого скелета та ізольованої тріщини тільки зовнішньої пластинки скелітіння черепа та ін. За ознакою втрати будь-якого орга-на або його функцій тяжким визнається ушкодження не за загрозою для життя, а за кінцевим результатом та наслідка-ми. Втрата будь-якого органа або втра-та органом його функцій – це втрата: 1) зору; 2) слуху; 3) язика; 4) руки; 5) ноги; 6) репродуктивної здатності.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, має місце тоді, коли в результаті описаного у ч. 1 ст. 121 КК України діяння настає смерть потерпілого. Особливістю цього кваліфікованого виду умисного тяжкого тілесного ушкодження є те, що у ньому присутні два суспільно небезпечні на-слідки (первинний – тяжкі тілесні ушко-

дження і похідний – смерть), психічне ставлення до яких з боку винного є різ-ним. До заподіяння умисного тяжко-го тілесного ушкодження він ставиться умисно, а до настання смерті потерпіло-го від такого ушкодження – необережно. При цьому винний усвідомлює можли-вість настання похідного наслідку в ре-зультаті настання первинного.

Умисне середньої тяжкості тілес-не ушкодження – об'єктом злочину є здоров'я особи. Об'єктивну його сто-рону характеризують: 1) діяння (дія або бездіяльність); 2) наслідки у вигля-ді середньої тяжкості тілесного ушко-дження; 3) причинний зв'язок між за-значеними діяннями та наслідками.

Як впливає з частини 1 статті 122 КК України, умисним середньої тяжко-сті тілесним ушкодженням визнаєть-ся умисне тілесне ушкодження, яке: 1) не є небезпечним для життя і не потя-гло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 КК України, але при цьому 2) є таким, що спричинило тривалий роз-лад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну тре-тину. Тривалим слід вважати розлад здоров'я строком понад 3 тижні (більш як 21 день).

Під стійкою втратою працездатнос-ті менш як на одну третину розуміється втрата загальної працездатності від 10% до 33% включно. Стійка втрата праце-здатності на одну третину працездат-ності або більше є ознакою тяжкого ті-лесного ушкодження, і її спричинення в результаті умисного тілесного ушко-дження слід кваліфікувати за ст. 121 КК України. Втрата загальної працездатнос-ті до 10% визнається незначною стій-кою втратою працездатності і є ознакою умисного легкого тілесного ушкожде-ня, відповідальність за яке встановлено ч. 2 ст. 125 КК України. Відсоток втра-ти працездатності визначається судово-

медичною експертизою з урахуванням нормативно визначених МОЗ критеріїв встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності.

Злочин вважається закінченим з моменту настання вказаних у ч. 1 ст. 122 КК України наслідків. Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямым умислом. При цьому психічне ставлення винного до умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження, вчиненого з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій, виражається лише у прямому умислі.

З об'єктивної сторони злочин характеризується вчиненням тілесних ушкоджень двох видів: 1) легкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 125 КК України); 2) легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (ч. 2 ст. 125 КК України).

У першому випадку йдеться про легке тілесне ушкодження, що не спричинило таких наслідків, як короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності. Таким тілесним ушкодженням є ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів (синець, подряпина тощо). Легке тілесне ушкодження другого виду характеризується тим, що при його заподіянні потерпілому спричиняються короткочасний розлад здоров'я або незначна стійка втрата працездатності. Короткочасним слід вважати розлад здоров'я тривалістю понад шість днів, але не більш як три тижні (21 день). Під незначною стійкою втратою працездатності слід розуміти втрату загальної працездатності до 10%. Відсоток втрати працездатності визначається судово-медичною експертизою з урахуванням нормативно визначених

МОЗ критеріїв встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння фізичної шкоди у вигляді наслідків, зазначених у частинах 1 або 2 ст. 125 КК України. Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямым умислом.

Зґвалтування – основний безпосередній об'єкт злочину – статевая свобода чи статевая недоторканість особи. Додатковим факультативним об'єктом можуть бути: здоров'я, воля, честь і гідність особи, нормальний розвиток неповнолітніх. Під статевою свободою слід розуміти право психічно і фізично здорової особи, яка досягла шлюбного віку, самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу. Статевая недоторканість – це абсолютна заборона вступати у статеві контакти з особою, яка, в силу певних обставин, не є носієм статевої свободи (перебуває у безпорадному стані, є малолітньою, не досягла статевої зрілості тощо), всупереч її справжньому волевиявленню або ігноруючи його.

З об'єктивної сторони зґвалтування полягає у статевих зносинах, які поєднуються із: 1) застосуванням фізичного насильства; 2) погрозою його застосування (воля потерпілої особи придушується) або 3) з використанням безпорадного стану потерпілої особи (її воля ігнорується).

Фізичне насильство при зґвалтуванні може полягати у нанесенні удару, побіїв, пов'язаних із безпосереднім впливом на тіло потерпілого, позбавленні або обмеженні особистої волі, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо і спрямовується на те,

щоб учинити з потерпілою особою природний статевий акт, подолати здійснюваний або очікуваний з її боку фізичний опір, пов'язаний з небажанням вступити у статевий контакт.

Нанесення під час зґвалтування або замаху на нього удару, побоїв, заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень повністю охоплюється ч. 1 ст. 152 КК України. Заподіяння вказаної шкоди здоров'ю є складовою частиною об'єктивної сторони зґвалтування.

Поняттям фізичного насильства при зґвалтуванні охоплюється і посягання на внутрішні органи тіла людини – застосування без згоди потерпілої особи з метою викликати її безпорадний стан наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин (наприклад, клофеліну у поєднанні з міцними спиртними напоями).

Погроза як спосіб вчинення зґвалтування – це залякування потерпілої особи застосуванням фізичного насильства за допомогою висловлювань, жестів, інших дій (наприклад, демонстрацією зброї). У будь-якому разі погроза повинна сприйматись як реальна, тобто у потерпілої особи має скластись враження, що, якщо вона протидіятиме гвалтівникові і не виконає його вимог, цю погрозу буде негайно реалізовано. Про сприйняття погрози як реальної може свідчити, зокрема, сама обстановка, в якій опинилась потерпіла особа (оточення її групою осіб, безлюдне місце, нічний час тощо). При цьому для визнання психічного насильства способом злочину, передбаченого ст. 152 КК України, не має значення, чи мав гвалтівник насправді намір і фактичну можливість реалізувати висловлену ним погрозу.

Суб'єктом злочину є осудна особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 14-річного віку. При цьому стать без-

посереднього виконавця злочину має бути протилежна статі потерпілої особи. Своєрідним винятком із правила про статеву належність винного у зґвалтуванні є вчинення цього злочину гермафродитом – людиною з ознаками чоловічої та жіночої статі.

Суб'єктивна сторона зґвалтування характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що вчиняє природний статевий акт із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, і бажає це зробити. Мотиви, не впливаючи на кваліфікацію, можуть бути різними (задоволення статевої пристрасті, помста, бажання принизити потерпілу особу, прагнення сексуального самоствердження, хуліганські спонукання тощо).

Ці злочини насамперед єднають такі критерії, як спосіб дій злочинця (фізичне насильство над особою, спроба або погроза його застосування), форма вини, об'єкт посягання (суспільні відносини, основою яких є охорона фізичного статусу особи) [5, с. 43-54].

Відповідно до пункту 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» №5 від 30.05.2008 р., злочин, передбачений ст. 152 КК України чи ст. 153 КК України, визнається вчиненим групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців (співвиконавців), тобто співучасників, ознаки яких перелічені у частині другій ст. 27 КК України. При цьому виконавці (співвиконавці) діють узгоджено, з єдиним умислом і кожен з них безпосередньо виконує діяння, що утворюють повністю чи частково об'єктивну сторону складу злочину.

Згідно зі статтею 26 КК України (2341-14), співучастю у злочині є умисна

спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Тому у разі, коли із групи осіб, які вчинили зґвалтування або насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, лише одна особа є суб'єктом злочину, а решта осіб внаслідок неосудності або у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, чи з інших підстав не можуть бути суб'єктами злочину, дії винної особи, яка за таких обставин притягується до кримінальної відповідальності, не можна розглядати як вчинення злочину групою осіб [6].

На нашу думку, аналіз кримінально-правової характеристики свідчить про те, що кримінально-правові норми регламентують відповідальність за вчинення злочину та містять опис протиправної поведінки особи під час його вчинення. Саме це обумовлює те, що до об'єктів дослідження належать насамперед кримінально-правові діяння, передбачені конкретними статтями Кримінального кодексу України, та елементи їх складів, такі, як суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт та об'єктивна сторона, а також ознаки, що характеризують зазначені елементи.

Список використаної літератури

1. *Коржанський М. Й.* Кримінальне право України. Частина Особлива. Курс лекцій. – К., 1998. – 592 с.
2. *Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С.* Криминологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 295 с.
3. *Демчіхіна Є. С.* Криминологічний аналіз чинників групової некорисливої насильницької злочинності неповнолітніх / Є. С. Демчіхіна // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 6. – С. 86–90.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. – К.: Атіка, 2001. – С. 160.
5. *Пирожков В. Ф.* Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура). – ИПП «Приз», Тверь, 1994. – 320 с.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» № 5 від 30.05.2008. – Електронний ресурс: <http://zakon1.rada.gov.ua>